

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt: LII

Aralık 1988

Sayı: 205

İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE MUSTAFA KEMAL - LAWRENCE GÖRÜŞMESİ

Dr. SALÂHİ R. SONYEL

İngiliz ordusuna mensup Tuğgeneral Moberley, 1926 yılı Nisan'ında, *History of the Mesopotamian Campaign* (Mezopotamya (Irak) Harekâtının Tarihi) adlı bir yapıt kaleme alıyor; bunun bölümlerinden birini, Türk savaş amaçları ve pantürkizm konularına ayırıyordu. Yazar, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak bu konularda bilgi istiyor; bunun üzerine, bakanlık yetkililerinden W.G. Childs, 20 Nisan'da, bakanlığın da yararlanabileceği bir tutanak kaleme alıyordu. Bu tutanak, Mustafa Kemal (Atatürk)'in kişilik ve çalışmalarına ilginç ışık tutmaktadır. Anlaşılan, Childs, Arabistan'daki davranışlarıyla tanınan Albay T.E. Lawrence'la bu konuda görüşüyor, bu İngiliz albayı, 1918 yılı Eylül'ünde, "tuhaf bir raslantı" sonucunda "Mustafa Kemal Paşa ile birkaç görüşme yaptığını" ve konuştukları konular arasında Türk savaş amaçlarının da bulunduğunu kendisine bildiriyordu.

Mustafa Kemal'in Lawrence'a yapmış olduğu iddia edilen açıklamaların özeti şöyledir: Savaşta gerçek Türk çıkarları Doğu'da bulunuyordu; İttihat ve Terakki Cemiyeti ve "pantürkler" olarak bilinen parti de bu görüşe güçle katılıyordu. Türkiye'nin Doğu'daki amaçları, Alman yönetimi ve Türk önderlerinin iç grubu arasında savaştan önce yapılan bir anlaşma ile saptanmıştı. Bu iç grup, hiç şüphesiz, Almanya ile gizli bir antlaşma imzalamak için, savaştan önce görüşmeler yapan aynı Enver, Talât v.s. grubu idi.

Mustafa Kemal'in anladığına göre, söz konusu anlaşma, yönetimler arasında yapılan resmi bir antlaşma olmayıp, Türk önderlerine verilen kesin bir üstlenme (söz) niteliğinde idi. Bu üstlenmenin gerekleri şunlardı: Savaş sona erince (ki başarıyla sonuçlanacağı kesindi) Almanya, Türkiye'nin Mavera-yı Kafkas (Dip Kafkasya), Kuzeybatı İran, Dağıstan, Terek ve Hazar Denizi bölgesine sahip olmasını sağlayacaktı. Türkiye'nin Almanya'ya savaşta desteğini kazandıran, "gerçekte pantürkist ülke isteklerinin gerçekleştirilmesini sağlayan" bu müstakbel toprak kazançları olmuştu.

Childs, verilen sözün tüm Maveraya-yı Kafkas'ı kapsayıp kapsamadığı konusunda şüphe olduğuna inanmakla birlikte, bunun kesinlikle Rusya Ermenistan'ı ve Dip Kafkasya'nın Müslüman bölgelerini kapsadığını kabulleniyordu. Suriye, Filistin, Arabistan ve Mezopotamya (Irak)'dan oluşan Arap ülkeleri ve Mısır'la ilgili "pantürkist görüşlere" de değindiği söylenen Mustafa Kemal'in kesin biçimde konuştuğu iddia ediliyordu. Kemal'in görüşünce, fetih açısından Mısır, pantürkistleri hiç ilgilendirmiyordu. Mısır'a karşı girişilen Türk harekâtı, askeri maksatlarla yapılan bir gösteriden başka birşey değildi. Filistin, Suriye ve Mezopotamya'ya gelince (savaşa ilişkin kimi stratejik amaçlar dışında), bu ülkeler pantürkistlerin planları açısından değersiz olmakla kalmıyorlar, aynı zamanda, Türk yönetiminde kalırlarsa kesin bir tehlike ve engel olarak görülüyorlardı. Kemal, pantürkistlerin bu ülkeleri hiç üzüntü duymadan yitireceklerini; dahası, onlardan kurtuldukları için kıvanç duyacaklarını söylüyordu.

Childs'ın burada yaptığı açıklamaya göre, Mustafa Kemal, bu biçimde söz ederken, İngiliz Dicle Ordusu henüz son ilerleyişine başlamamıştı; dolayısıyla Kemal, Musul'un yitirileceğini ve Batı İran'a giden yolların kontrol altına alınacağını tahmin etmemişti. Yine Childs'a bakılacak olursa, Türk yönetiminin, Lozan Konferansı'nda ve konferansı izleyen evrede Musul sorunuyla ilgili olarak uygulamış olduğu "inatçı tutum" un gerçek kaynağı, gelecekte uygulanacak "pantürkist amaçlara" dayanmakta idi. Enver Paşa'nın Bağdat'ın yeniden ele geçirilmesi için harekâta geçilmesinde direnmesi, Alman çıkarlarına yardımcı olmak ve aynı zamanda Bağdat'tan İran içerilerine uzanan yolun kontrolünü tekrar ele geçirmek içindi. Dolayısıyla bu plan, hem Alman hem de pantürkçü çıkarlara yardım etmek açısından yararlı idi; ve o sıralarda oldukça güç bir durumda bulunan Enver Paşa için özel önem taşıyordu. Enver Paşa, Almanya'nın, Türkiye'yi elinde tutan bir aleti idi; aynı zamanda, pantürkistlerin başlıca önderi bulunuyordu ve pantürklerin siyasetini desteklemek zorunda idi; çünkü bu parti oldukça güçlü bulunuyordu. Dolayısıyla Enver, iki amire hizmet etmek zorunda idi. Kendi yönetimi üzerindeki etkisi, savaşın gelişimine göre değişiyordu. Savaş Almanya için iyi gittiği sürece Enver Paşa en güçlü kişi idi; ama savaş Almanya için iyi gitmeyince, pantürkler, kendi çıkarlarına öncülük verilmesini talep ediyor ve kendi emellerini ona kabul ettirebiliyorlardı.

Görünürde Mustafa Kemal, Enver'in Almanlardan para aldığını iddia etmemişti-Childs'a göre, belki genellikle bilinen bir konuya değinmesi gerekmiyordu. Bununla birlikte Mustafa Kemal, o sıralarda (1926) bir

Türkçe gazetede yayınladığı anılarında, Almanların kendisine “bir sandık dolusu altın” göndererek onu nasıl etkilemeye çalıştıklarını, ama bu armağanı kabulden “ustaca kaçındığını” açıklıyordu. Enver Paşa'nın savaş sırasındaki politikası incelenirken, onun Alman patronları olduğu kadar, Almanlardan para da aldığı farz ediliyordu.

Childs, Mustafa Kemal'in Albay Lawrence'a yaptığını iddia ettiği şu açıklamayı oldukça ilginç buluyordu: 1918 yılı başlarında kendisi (Kemal), Enver Paşa üzerinde baskı kullanarak, Türk çıkarlarının Alman çıkarlarından önce gelmesini talep eden Türklerin önderliğini yapıyordu. O sıralarda Mustafa Kemal'in yandaşları, Türk askeri siyasetinin anahatlarını ele geçirebilecek kadar güçlü bir duruma gelmişlerdi. Childs'ın iddia ettiğine göre, onların oluşturduğu grup, “Doğu'da pantürkist(!) emellerin gerçekleşmesini sağlayacak ivedi önlemler alınmasında direniyordu”.

Mustafa Kemal'e atfedilen başka bir beyana göre, o evrede, Kemal ve yandaşları, Almanya'nın savaşı yitireceğini anlamışlardı; dolayısıyla, Türkiye'nin geriye kalan askeri kaynaklarının pantürkist(!) amaçlara ayrılmasını talep ediyorlardı. Maverayı Kafkas ve Kuzeybatı İran'da 100.000 Türk erinin toplanmasını istiyorlardı. Bu iddiaya göre, Mustafa Kemal Lawrence'a yaptığı açıklamada, o sıralarda şu demekte bulunmuştu: Almanya çöktüğünde, 100.000 Türk eri Hazar Denizi bölgesinde üslendirilmiş olsa, yorgun düşen İtilaf Devletleri (*Entente Powers*), onları oradan söküp atmaya olanaksız bulacaklardı. Bu devletler Türkiye'nin Avrupa'daki bölümünü, İstanbul ve Boğazları ellerine geçirmiş olabilirlerdi, ama Anadolu'yu ele geçiremez veya orada varlıklarını sürdüremezlerdi. Türkler, Maverayı Kafkas'taki 100.000'lik askerleriyle süratle Hazar Denizi bölgesine uzanacak ve Orta Asya'ya ulaşınca, bu durum, hudutsuz olanaklar sağlayacaktı. Afganistan hudutlarında bir Türk ordusu belirecek, gerekirse Doğu Türkistan ve Moğolistan'a dek uzanabilecekti.

Mustafa Kemal'in kanaatine göre, Orta Asya'da özgür bırakılan bir Türk ordusu, dilediğini yapabilecek ve Türkiye'ye, Batı'da yitirdiği ülkelerden çok toprak kazançları sağlayabilecekti. Mustafa Kemal'in anlattığına göre, Enver Paşa, Alman itirazlarına karşı sonuçta bu planı kabullenerek uygulamaya zorlanmıştı; ama bu amaçla toplanan Türk askerler ne istenilen sayıya erişebilmiş ve ne de bu plan gerekli zamanda kabul edilmişti. Talât Paşa'ya da değindiği söylenen Mustafa Kemal, o “keskin zekâlı” sadrazamın, askeri önderler arasında ayrılık baş

gösterdiğinde, kişisel siyaset açısından daima suskunluğu yeğ tuttuğunu açıklıyordu ¹.

Mustafa Kemal'in pantürkizm veya panturanizme inanmadığı göz önünde tutulursa, Albay Lawrence ve W.G. Childs'ı ona atfetmiş oldukları görüşler inandırıcı değildir. Kemal'le Lawrence arasında herhangi bir görüşme yapıldığını gösterecek bir kanıt da yoktur. Böyle bir görüşme yapılmış olsa, Kemal ve Lawrence, kendi anılarında, bu konuya neden değinmiyorlar? ² Sonra, böyle bir görüşmenin yapıldığı tarih ve yer de kesinlikle açıklanmamıştır. Lawrence, Mustafa Kemal'le 1918 yılı Eylül'ünde görüşüğünü iddia ediyor. Her ikisinin de o sıralardaki çalışmalarını hep birlikte izleyelim.

7 Ağustos 1918'de VII. Ordu'ya ikinci kez komutan atanan Mustafa Kemal, 18 Eylül'de yeni komutasını üstleniyordu. O sıralarda VII. Ordu, Filistin'de, Güney Nablus'la Şeria Irmağı arasında bulunuyordu. Kemal, doktor bir dostuna gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

“Suriye acınacak bir durumdadır. Orada vali yok, komutan yok. *Birçok İngiliz propagandası var. İngiliz gizli istihbaratı her yanda çalışmalarını sürdürüyor...* İngilizler, şimdi, bizi çarpışarak değil, propagandalarıyla yenebileceklerini sanıyorlar...”

Bu yazı, Mustafa Kemal'in, kimliğini bilmediği Lawrence'la bir raslantı sonucunda buluştuğu anlamına gelir mi? Buna olumlu karşılık vermek güçtür, oysaki Mustafa Kemal'in mektubu oldukça ilginçti.

Kemal, tahminlerini Hintli bir ordu kaçağının açıklamalarına dayanarak, düşmanın 19 Eylül sabahı veya akşamı saldırıya geçeceği kehanetinde bulunmuştu. Gerçekte düşman, 18 Eylül gecesi saldırıya geçerek Türk ordularını Şam doğrultusunda geri çekilmeye zorlamıştı. Kemal, düşmanın, Ürdün'ün doğusuna geçmesini engellemenin önemini kavramıştı, çünkü orada IV. Ordu, Türklerin tek geri çekilme hatlarını kesmeye çalışan Emir Faysal ve Lawrence'ın Arap lejyonları tarafından hırpalanıyordu.

Mustafa Kemal, küçük bir muhafız birliğinin eşliğinde, Şam'a giriyordu. Şerif Faysal'ın bayrağı pencerelelere asılmış; coşkudan sarhoş olan

¹ İngiliz Arşivi, Dışişleri Bakanlığı belgeleri: FO 371/215/L 2540.

² Bkz. M. K. Atatürk: *Söylev I ve II*, Ankara 1963-4; T.E. Lawrence: *Seven Pillars of Wisdom*, Londra 1976 (yeni basım); ayr. bkz. David Garnett (ed.): *The Letters of T. E. Lawrence of Arabia*, Londra 1964.

Arap çetecileri sokaklarda dolaşüyor, havaya silah atıyorlardı. Bu, bizzat Lawrence'ın Şam'a girdiği 30 Eylül'den sonra yer almış olmalıdır. Mustafa Kemal'le Lawrence orada buluştular mı? Olabilir; ama ne vakit, nerede ve nasıl? Bunu kanıtlayacak kesin bilgi yoktur. Kemal bir süre Şam'da kaldıktan sonra Kısve'ye dönüyor ve orada, Alman Yüksek Komutanı Liman von Sanders'ten gelen bir buyruk buluyordu. Bu buyruk gereğince, emrindeki erleri IV. Ordu Komutanına devredecek, kendisi de Rayak'a giderek, cephenin çeşitli yerlerinden kurtarılan karma birliklerden oluşmuş bir gruba komutanlık edecekti. Lord Kinross'a bakılacak olursa, Arap askerleri Şam'a girerken, Kemal, Rayak'a doğru yol alıyordu³.

Kahire'deki İngiliz İstihbarat Servisi'nce yayınlanan *The Arab Bulletin* (Arap Bülteni) adlı yayında, sağlamış olduğu başarıları geniş ölçüde yansıtan Lawrence, "Türk IV. Ordusu'nun nasıl parçalandığını" anlattıktan sonra şöyle diyordu:

"O akşam (30 Eylül) atlarımızla Şam'a girdik. Orada, Şükri el-Eyyubi ve kent konseyi (şehir meclisi), Mustafa Kemal ve Cemal ayrıldıktan sonra, Arapların kralını ilan etti ve Arap bayrağını çekti..."⁴

Yukarıdaki belgelerin ve Lawrence'la Childs'ın Mustafa Kemal'e atfetmiş oldukları demeçlerin ışığı altında, Kemal'le Lawrence'ın gerçekte buluşup görüştiklerine inanmak güçtür.

³ Lord Kinross: *Atatürk: The Rebirth of a Nation*, Londra 1981, s. 118 vd.; Uluğ İğdemir: *Atatürk'ün Yaşamı, I, 1881-1918*, Ankara 1980, s. 124 vd.; ayr. bkz. Falih Rıfkı Atay: *Atatürk'ün Hatıratları*, Ankara 1965.

⁴ *Letters of Lawrence*, op. cit., s. 256.

Türk Tarih Kurumu

MUSTAFA KEMAL-LAWRENCE MEETING IN THE LIGHT OF BRITISH DOCUMENTS

Dr. SALÂHI R. SONYEL

In April 1926, Brigadier-General Moberley of the British Army was writing a book, entitled *History of the Mesopotamian Campaign*, which included a section on Turkish war aims and Pan-Turkism. He approached the British Foreign Office for information on the subject, whereupon one of the officials, W. G. Childs, drew up a minute 20th April for the use of the Department. This minute throws interesting light on the personality and career of Mustafa Kemal (Atatürk). Apparently, Childs had spoken to Colonel T. E. Lawrence (of Arabia reputation) on the subject, who had told him that, "by a curious accident", he (Lawrence) was able, in September 1918, "to have several conversations with Mustafa Kemal Pasha", and that among the topics discussed was that of Turkish war aims.

The gist of Mustafa Kemal's statement to Lawrence was said to have been as follows: He declared that the real Turkish interests in the war lay in the East, and that this opinion was strongly held by the Committee of Union and Progress and the party more closely defined as the "Pan-Turks". He stated further that the attainment of Turkey's Eastern ambitions had been made the subject of a pre-war agreement between the German Government and the inner group of Turkish leaders (doubtless the same group of Enver, Talat and others, who were in negotiation for a secret treaty with Germany before the war).

Mustafa Kemal understood that the agreement was in the nature of a definite pledge to the Turkish leaders rather than a formal agreement between Governments. The essentials of the pledge were: That on the conclusion of the war (taken for granted that it would be a successful war), Germany would ensure that Turkey was placed in possession of Trans-Caucasia, North-Western Persia, Daghestan, Terek and the Trans-Caspian region. These prospective territorial gains, "in effect assuring the fulfilment of Pan-Turkish territorial ambitions", formed the governing consideration which secured Turkish support for Germany in the war.

Childs believed that some doubt existed as to whether the whole of Trans-Caucasia was intended, but the area to which the pledge applied

certainly included Russian Armenia and the Muslim regions of Trans-Caucasia. In speaking of "Pan-Turkish views" regarding Egypt and the Arab countries (Syria, Palestine, Arabia and Mesopotamia), Mustafa Kemal is said to have used more decided terms. Egypt, Kemal had said, was of no interest whatever to the Pan-Turks (for the purposes of conquest), and Turkish operations against Egypt were merely demonstrations for strategical purposes. As for Palestine, Syria and Mesopotamia, they were not only valueless in the Pan-Turkish scheme of things (except in certain strategical aspects relating to the war), but would be positive dangers and encumbrances if they remained in Turkish possession. The Pan-Turks, Kemal declared, would lose them without a regret; they would even be glad to be rid of them.

Here Childs explained that, when Mustafa Kemal spoke thus, the British Army of the Tigris had not yet begun its final advance, and that he did not envisage the loss of Mosul and the control of the routes thence into Western Persia. Indeed, Childs made the suggestion that "the stubborn attitude" of the Turkish Government regarding Mosul at the Lausanne Conference and subsequently, had its real source in Pan-Turkish aims for the future. Enver Pasha's insistence on the offensive for the recovery of Baghdad had been German interest, but also with the purpose of recovering the control of the route from Baghdad into Persia. The plan, therefore, had the advantage of serving both German and Pan-Turkish interests, a matter of special importance to Enver Pasha, who was, in fact, in a very difficult position. He was the handle by which Germany held the Turkish Government, but he was also the chief leader of the Pan-Turks, and thus compelled to support the policy of the Pan-Turks, for the party was exceedingly powerful. Enver therefore had to serve two masters. His influence with his Government varied with the fluctuations of the war. He was most powerful when the course of the war promised well for Germany; whenever the war went against Germany, the Pan-Turks demanded that their interests should come first, and were able to impose their will on him.

Mustafa Kemal apparently did not allege that Enver was in German pay -that, perhaps, according to Childs, went without saying. But the fact was noted that, in the *Memoirs* which Mustafa Kemal was then (1926) publishing in a Turkish newspaper, he related how the Germans had endeavoured to influence him (Kemal) by seducing him "a box of gold" -a gift which he adroitly evaded. In considering Enver Pasha's wartime policy, it was assumed that he not only had German masters, but German paymasters.

Childs believed it was of great interest that Mustafa Kemal should have told Colonel Lawrence that, at the beginning of 1918 he had become the leading spirit of those Turks who put pressure on Enver Pasha and required that Turkish interests must come before German ones. By this time Mustafa Kemal's following had grown so powerful that this party was able to dictate the broadlines of Turkish military policy. "It insisted that immediate steps should be taken to realize the Pan-Turkish aspirations in the East (!)", claims Childs.

Mustafa Kemal is also said to have asserted that, at this stage, it was plain to him and his supporters that Germany would lose the war; they demanded therefore that Turkey's remaining military resources should be devoted to exploiting Pan-Turkish aims (!). They required the concentration of 100,000 Turkish troops in Trans-Caucasia and North-Western Persia. Mustafa Kemal is said to have told Colonel Lawrence that he had declared at the time that, if 100,000 Turkish troops were in the Caspian region when Germany collapsed, the exhausted Entente Powers would find it impossible to eject them. The Powers might hold Turkey in Europe, Istanbul and the Straits, but they could not, in practice, overrun Anatolia, or maintain themselves there. With 100,000 Turkish troops in Trans-Caucasia, the Turks would speedily reach Trans-Caspia, and once they were in Central Asia, he saw no limits to the possibilities which this would offer. A Turkish army could appear on the frontier of Afghanistan; it could reach Eastern Turkestan and Mongolia, if desired.

In Mustafa Kemal's opinion, a Turkish army at large in Central Asia would have everything its own way, and secure for Turkey territorial gains far outweighing any losses which might occur in the West. This plan, Mustafa Kemal explained, Enver Pasha had at last been compelled to adopt and put into execution, in spite of German opposition. But the Turkish troops concentrated for the purpose had never reached the required numbers, nor was the policy adopted in time. With regard to Talat Pasha, Mustafa Kemal was said to have stated that, as a matter of personal policy, that "astute" Grand Vezir always refused to take sides when military leaders differed¹.

Considering that Mustafa Kemal never believed in Pan-Turkish or Pan-Turanism, the ideas attributed to him by Colonel Lawrence and W. G. Childs are unconvincing. Nor is there any evidence that a meeting had

¹ Public Record Office, Foreign Office archives, FO 371/215/L 2540.

actually taken place between Kemal and Lawrence. If such a meeting had taken place, why was it not mentioned by Kemal or Lawrence in their respective memoirs?² Besides, the exact time and place of such a meeting have not been disclosed. Lawrence claims that he met Mustafa Kemal in September 1918. Let us trace the activities of both men during this time.

Mustafa Kemal, who was appointed to the command of the Seventh Army, for the second time, on 7th August 1918, took up his command on 18th September. At the time the Seventh Army was in Palestine between South Nablus and the Shreia River. He wrote to a doctor friend:

“Syria deserves pity. There is no governor, no commander. *There is a lot of British propaganda. The British secret service is active everywhere...* The British now think that they will defeat us by their propaganda rather than by fighting...”

Did this letter imply that Kemal had a chance meeting with Lawrence without realising the latter's real identity? It is very difficult to say, although Kemal's letter is very interesting.

Basing his assumption on the revelations of an Indian deserter, Kemal predicted that the enemy would attack in the early morning, or evening, of 19th September 1918. It actually attacked on the night of 18th September and pushed the Turkish armies towards Damascus. Kemal had realised that it was vital to prevent the enemy from passing East of Jordan, where the Fourth Army was already being harassed by the Arab legions of Emir Feisal and Lawrence in an attempt to cut the only remaining Turkish lines of retreat.

Kemal entered Damascus alone, with a small personal escort, Feisal's Sherifian flag hung from the windows whilst Arab bands roamed the streets, drunk with excitement, and firing salvoes of cartridges into the air. This must be after 30th September when Lawrence himself was already in Damascus. Did both men meet there? It is possible, but when, where and how? There is no concrete evidence. Kemal stayed for a short while and then returned to Kiswe where he found orders from the German Supreme Commander, Liman von Sanders, to hand over his troops to the commander of the Fourth Army and to proceed to Rayak to rally and command a mixed

² See Mustafa Kemal Atatürk: *Söylev I and II*, Ankara 1963-4; T.E. Lawrence: *Seven Pillars of Wisdom*, London 1976 (reprint); see also David Garnett (ed.): *The Letters of T. E. Lawrence of Arabia*, London 1964.

group of units salvaged from various parts of the front. Lord Kinross claims that as the Arab troops marched into Damascus Kemal was on his way to Rayak³.

Lawrence, who gave a vivid account of his exploits in *The Arab Bulletin*, published by British Intelligence in Cairo, after describing "the destruction of the (Turkish) Fourth Army", observed:

"Our horses rode that evening (September 30) into Damascus. There, Shukri el-Ayubi and the town council proclaimed the King of the Arabs and hoisted the Arab flag as soon as Mustafa Kemal and Jemal had gone..."⁴

In the light of the above documents and the statements attributed to Mustafa Kemal both by Lawrence and Childs, it is difficult to believe that Kemal and Lawrence had actually met.

Türk Tarih Kurumu

³ Lord Kinross: *Atatürk: The Rebirth of a Nation*, London 1981, pp. 118 ff.; Uluğ İğdemir: *Atatürk'ün Yaşamı, I, 1881-1918*, Ankara 1980, pp. 124 ff.; see also Falih Rıfkı Atay: *Atatürk'ün Hatıraları*, Ankara 1965.

⁴ *Letters of Lawrence...*, op. cit., p. 256.

Türk Tarih Kurumu